

Hadislerin Tashihi İle İlgili Tirmizi'nin Hocası Buhârî'ye Sorduğu Sorular (Sünen Bağlamında Bir Değerlendirme)*

The Questions About Corrections of Hadiths by Tirmidhi to His Master al-Bukhari (An Evaluation in the Context of Sunen)

Hüseyin AKYÜZ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Ankara
Associate Professor, Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty of Theology,
Department of Hadith
Ankara, Turkey
huseynakyuz73@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5633-3507

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 18 Ekim / October 2018
Kabul Tarihi / Accepted : 16 Kasım / November 2018
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2018
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 5 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 247-269

Atıf / Cite as

Akyüz, Hüseyin. "Hadislerin Tashihi İle İlgili Tirmizi'nin Hocası Buhârî'ye Sorduğu Sorular (Sünen Bağlamında Bir Değerlendirme)". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 5/2 (2018): 247-269.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Tirmizî (ö. 279/892), hadisleri derleme, tasnif etme, ezberleme ve hadis tenkitçiliği konularında çağının önde gelen âlimlerinden birisidir. Kuşkusuz onun böyle bir donanımına sahip olmasında en büyük katkısı sağlayan kişi, hocası Buhârî'dir (ö. 256/870). Buhârî uzun seyahatleri sonunda başta el-Câmi'ûs-Sahîh adlı eseri olmak üzere birçok hadis derlemiştir. Bunun yanı sıra cerh ve ta'dil ile ilelü'l-hadis konularında otorite olduğundan farklı eserler de kaleme almıştır. Tirmizî, Buhârî'nin bu engin tecrübesinden yararlanmak adına ya Buhârî'nin kitabına almadığı ya da bizzat kendisinin farklı hocalardan naklettiği hadislerin sıhhati hakkında ona sorular sormuştur. İşte bu makale, Tirmizî'nin hocasına yönelttiği bu soruları konu

* Bu makale, 10-12 Ekim 2018 tarihleri arasında Bişkek/Kırgızistan'da düzenlenen Uluslararası Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan "Tirmizî'nin Hocası Buhârî'ye Hadislerin Tashihi İle İlgili Sorduğu Sorular (Sünen Bağlamında Bir Değerlendirme)" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

edinmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır: Tirmizî, hocasının kanaatlerini kabul etmiş midir? Yoksa sorularını yanıtlayan hocasının görüşlerine itiraz mı etmiştir? Hakkında sıhhat açısından bilgi sahibi olmak istediği rivayetler kaç tanedir ve bunların konuları nelerdir? Acaba sırf kendi kanaatlerini teyit etmek için mi sorular sormuştur? Tirmizî, hocasının raviler hakkındaki görüşlerini ne ölçüde benimsemiştir?

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünen, Tirmizî, Buhârî, Ravi, Sened.

Abstract: Tirmidhi (d. 279/892) is one of the leading scholars of the age of compilation, classification, memorization and criticism of hadiths. Undoubtedly his teacher, who provided the greatest contribution to having such a fleet, was Bukhari (d. 256/870). At the end of long journeys Bukhari, especially, gathered many hadiths in his book called Sahîh of Bukhari. In addition to this, different works have been preserved because of their authority in jurh and ta'dîl and 'ilalu'l-hadiths. In order to benefit from this vast experience of Bukhari, Tirmidhi asked him about the authenticity of the hadith, which Bukhari probably did not take to his book or himself narrate from different teachers. This article addresses these questions that Tirmidhi has directed to his teacher. In this context, the following questions are sought: Has he accepted the opinion of his teacher? Or Did et-Tirmidhi object to the opinions of his teacher who answered his questions? How many transmissions do you want to have knowledge about authenticity and what are their issues? Did he ask questions just to confirm his convictions? How much did Tirmidhi adopt his teacher's views on transmitters?

Keywords: Hadith, Sunan, Tirmidhi, Bukhari, Transmitter, Chain (Sanad).

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in hayatının, yaşadıklarının, söylediklerinin ve yorumlarının veri tabanından biri sayılan hadisler, dinimizin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Bu yüzden ilk kurucu nesil sahabeden itibaren onun söyledikleri ve yaptıkları nesilden nesile aktarılmıştır. Tarihte yaşanan bazı olumsuz gelişmeler sebebiyle İslam bilginleri, onunla ilgili bütün bu malzemeyi Hicrî II. asrın başlarından itibaren bir araya toplamışlardır. Ardından II. asrın ortalarına doğru bu muazzam rivayet malzemesi, muhtevaları dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Ancak hadislerin muhafazası için yapılan bu faaliyetlerde muhaddisler, hadislerde sahih-sakim ayırımı yapmadan buldukları her türlü malzemeyi eserlerine almışlardır. Hicri III. asra geldiğinde ise bir taraftan bu eserlerin hedef kitlesi oldukça genişlemiş, diğer taraftan şer'î hükümlerden herhangi biriyle ilgili hadislerin düzenli, sistemli, kolay kullanılabilir hale getirilmesi gerekmişti. Çünkü hadislerin fikhını, lafızlarının anlamlarını ve onlardan elde edilecek yararları göz ardı eden

hadisçiler, bidatçilerin karşısında kanıt getirmekten ve hadisi savunmaktan aciz kalmışlardı. Öte yandan güvenilir hadisle güvenilirmez hadisi birbirinden ayıramayan vaizler sayesinde uydurma haberler halk arasında yaygınlaşmıştı.¹

Bütün bu etkenler, hadis edebiyatı tarihi içinde bir zirve niteliği taşıyan *Kütüb-i Sitte* diye meşhur olan altı hadis kitabını ortaya çıkarmıştır. Bu eser sahiplerinden fikhî malumatıyla göz dolduran *el-Câmi'u's-Sahih*'in yazarı Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) ve *Sünen*'in müellifi Ebû İsmâ et-Tirmizî (ö. 279/892) bu makalenin konusunu teşkil etmektedirler. Bu iki güzide âlimden Tirmizî, uzun süre Buhârî'nin talebesi olmuştur. Tirmizî'nin eserlerinden anlaşıldığına göre bu uzun süre içerisinde hadislerin sıhhatine dair hocasına birçok sorular yöneltmiştir.

Aslında hadislerin tashihi meselesi, ilk asra kadar dayanmaktadır. Hadislerin tashihi denilince kastedilen sened ve metnin her ikisinin de sıhhati açısından değerlendirilmesidir. Sened, hadisi rivâyet eden râviler zinciridir. Metin ise bir hadisin sıhhatinin belirlenmesinin yarısı, Ali b. Medînî'nin (ö. 234/848) de dediği gibi onun manasının anlaşılmasıyla diğer yarısı da onu nakleden râvilerin doğruluk ve güvenilirlik dereceleriyle yakından ilgilidir.² Aslında bu iki unsurla ilgili ilk uyarılar, Kur'an-ı Kerim'in nüzülüyle birlikte başlamıştır. Nitekim "...Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun aslını araştırın..."³ ve "...Bilmediğin şeyin ardına düşme..."⁴ ayetleri, ilk günden itibaren Müslümanları, Hz. Peygamber'den hadis rivayet edenleri iyice araştırmaya ve incelemeye sevk etmiştir.

Berâ b. Âzib'in (ö. 71/690) şu sözü sahabenin hadis rivayet edenleri, henüz Hz. Peygamber hayattayken bile araştırdıklarını göstermektedir: "Biz bütün hadisleri Hz. Peygamber'den duymadık. Bir kısmını arkadaşlarımız bize rivayet etmiştir. Zira biz deve gütmekle meşguldük. Hz. Peygamber'in ashâbı ondan bizzat işitmediklerini, akranlarından ve kendilerinden daha iyi bilenlerden alıyorlardı. Hadis aldıkları kimseler hususunda da titiz davranıyorlardı."⁵ Her ne kadar bu metinde geçen ashâbın titiz davranma tavrı, kalbi tatmin amacıyla yapılmış olsa da bu davranışlar râvilerin araştırılmasının ilk çekirdeğini oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'den sonra böylesi araştırmalar giderek artmıştır. Nitekim Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) mirasla ilgili bir meselede hadis rivayet eden Muğire b.

1 Muhammed Ebu Zehv, *Hadîs ve Hadîsçiler*, trc. Selman Başaran - M. Ali Sönmez (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 398.

2 Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallad el-Farisi er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâdî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404), 320.

3 Hucurât 49/6.

4 İsrâ 17/36.

5 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'Ulûmî'l-Hadis*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1397/1977), 14.

Şube'den (ö. 50/670) şahit istemiş⁶ ve Hz. Ömer (ö. 23/644) de eve girerken izin istemenin üç kere olduğunu rivayet eden arkadaşından tanık getirmesini talep etmiştir.⁷ Öte yandan Hz. Aişe (ö. 58/678) de yanılma, eksik işitme ve unutma gibi sebeplerle metin açısından Kur'an'a, sünnete ve akla aykırı olan rivayetleri eleştirmiştir.⁸

Hadislerin sened ve metinleriyle ilgili bu tür değerlendirmeler, tabiün ve tebeu't-tabiiin dönemlerinde hız kesmeden devam etmiştir. Bu dönemde dikkatimizi çeken bir husus, muhaddislerin akli esas alan muhaliflerine karşı isnada dayalı bir metodoloji oluşturma arzularıdır. Artık muhaddisler, hadislerin güvenilirliğini isnad üzerinden, muhalifler ise metin üzerinden –yani metnin Kur'an'a, sahih sünnete vb. ölçülere aykırılığı- test ediyorlardı. Bazıları da Medine ehlinin amelini hadislerin sıhhatini belirlemede esas alıyordu. Bütün bunları dikkate alan İmam Şafii (ö. 204/819), yaptığı sahih hadis tanımıyla isnadı merkeze almıştır. Bunun akabinde tebeu't-tabiiin devrinde hadisleri tenkit etme yeni bir safhaya girmiş ve pek çok münekkit hadisçi yetişmiştir. Hatta bu tür çalışmalar, "cerh ve ta'dil ilmi" diye isimlendirilen müstakil bir hadis ilmi olma hüviyetini kazanmıştır.⁹

Bu yeni ilmin altın çağı sayılacak dönemde eser kaleme alanlardan birisi de Buhârî olmuştur. Kuşkusuz o, bu ilmin kaidelerini ve ıstılahlarını yerleştirme konusunda önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁰ Böylece o, bu ilim dalının otoritelerinden birisi olmuştur. Öyle ki hocası Ali b. Medîni bile Horasanlı muhaddislerin güvenilirlik durumlarını ona sormuştur.¹¹ Talebesi Tirmizî de onun hakkında "Ne Irakta ne de Horasan'da hadislerin illetleri, ravilerin hayatları ve isnad alanında Buhârî'den daha bilgin birisini görmedim"¹² demiştir. Tirmizî, hadislerde geçen illetler, hadis rivâyet edenlerin durumlarını anlatan bilgiler ve tarih ile alakalı hususlarda hocasıyla müzakerede bulunduğunu ve ondan bu konularda oldukça istifade ettiğini belirtmiştir.¹³ Şimdi Tirmizî'nin Sünen adlı eseri bağlamında hocası Buhârî ile hadislerin sıhhati konusunda ne tür müzakereler yaptığını ele alalım.

6 Ebû Davud, "Ferâiz", 5; İbn Mâce, "Ferâiz", 4.

7 Buhârî, "İsti'zân", 13.

8 Bu konuda geniş bilgi için bk. Bedruddin ez-Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, trc. Bünyamin Erul (Ankara: Kitâbiyât Yayınevi, 2000), 67-163.

9 Emin Aşikkutlu, "Cerh ve Ta'dil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 395-396.

10 Mustafa Taş, *Buhari'nin Cerh-Ta'dil Metodu* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2016), 97.

11 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatib el-Bağdâdi, *Târihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2: 337.

12 Tirmizî, "İlel", 5: 738.

13 Tirmizî, "İlel", 5: 738.

1. TİRMİZİ'NİN HOCASI BUHÂRÎ'YE HADİSLERİN TASHİHİ İLE İLGİLİ SORDUĞU SORULAR

Hadis ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından birisi hadislerdeki illetlerin tespitidir. Şunu vurgulamak gerekir ki dış görünüşü itibariyle herhangi bir kusuru bulunmayan bir hadisin hadiste uzmanlaşmış ve hadislerin metinlerine derin vukufiyeti bulunan hocalar tarafından sıhhatine zarar verebilecek nice gizli kusurları belirlenmiştir. Bu nedenle hadis talebeleri böylesi donanımlı hocalardan istifade edebilmeye gayret göstermişlerdir. Tirmizî de Hicri III. asra damgasını vuran ve hadislerin illetlerini keşfetme konusunda meşhur olan Buhârî'ye pek çok hadisin illetleri, sened ve ravileri hakkında sualler yöneltmiştir.

Bu sualleri sorarken; "سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ / مُحَمَّد'ê sordum",¹⁴ "سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ / مُحَمَّد'ê sordum",¹⁵ "سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا" / Muhammed'e bu konu hakkında sordum",¹⁶ "سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذِهِ الرَّوَايَاتِ" / Bu rivâyetler hakkında Muhammed'e sordum",¹⁷ "سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ عَنْ هَذَا" / Muhammed b. İsmail'e bu konu hakkında sordum",¹⁸ "سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ" / Muhammed'e bu hadis hakkında sordum",¹⁹ "سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ" / Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum",²⁰ "سَأَلْتُ الْبُخَارِيَّ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ" / Buhârî'ye bu hadis hakkında sordum"²¹ ve "دَاكَّرْتُ بِهِ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ" / Bu hadis hakkında Muhammed b. İsmail ile müzakere ettim"²² gibi ifadeler kullanmıştır.²³

Tirmizî, gerek hocasından duyduklarını gerekse ona sorduğu sualleri ve bu konularda aldığı bilgileri eserinin hadislerle ilgili açıklama bölümlerinde nakletmiştir. Bu kalıplardan soru formunda geçenlerin hem sayıları hem de konuları şöyledir:

14 Tirmizî, "Cuma", 7, 41; "Savm", 78; "Edeb", 47.

15 Tirmizî, "Cuma", 59; "Edeb", 8; "Tefsîru'l-Kur'an", 9/9; 52/1.

16 Tirmizî, "Tahâret", 4, 13; "Cuma", 3; "Hac", 6.

17 Tirmizî, "Hac", 85.

18 Tirmizî, "Eşribe", 14.

19 Tirmizî, "Tahâret", 72, 94-95; "Cuma", 79; "Zekât", 3, 17; "Savm", 52; "Hac", 41; "Cenâiz", 26, 31; "Talâk", 2, 3; "Hudûd", 28; "Siyer", 37, 44; "Fedâilu'l-Cihad", 13; "Cihad", 7, 9; "Et'ime", 10, 35; "Sıfatu'l-Cennet", 14.

20 Tirmizî, "Savm", 1; "Ahkâm", 29; "Nuzûr", 7; "Sıfatu'l-Kiyamet", 60; "İstîzân", 31; "Tefsîru'l-Kur'an", 38/4.

21 Tirmizî, "Libas", 6; "Et'ime", 17.

22 Tirmizî, "İlim", 16; "Fedâilu'l-Kur'an", 19; "Tefsîru'l-Kur'an", 26/3.

23 Tirmizî, hadislerin tashihi ile ilgili hocasından duyduklarını ise "سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ يَقُولُ" / Muhammed b. İsmail'in şöyle dediğini işittim" (Tirmizî, "Salat", 54), "سَمِعْتُ مُحَمَّدًا يَقُولُ" / Muhammed'i şöyle derken işittim" (Tirmizî, "Viti'r", 11; "Savm", 24) ve "قَالَ مُحَمَّدٌ - قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ" / Muhammed diyor ki - Muhammed b. İsmail diyor ki" (Bazı örnekler için bk. Tirmizî, "Tahâret", 2-3; "Salat", 106) gibi ifadelerle nakletmiştir.

Kalıplar	Hadis Sayısı	Konular
سَأَلْتُ مُحَمَّدًا	4	Cuma, Oruç, Edeb
سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ	4	Cuma, Edeb, Kur'an'ın Tefsiri
سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا	4	Temizlik, Cuma, Hac
سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذِهِ الرَّوَايَاتِ	1	Hac
سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ عَنْ هَذَا	1	İçecekler
سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ	21	Temizlik, Cuma, Zekât, Oruç, Hac, Cenaze, Boşanma, Ceza Hukuku, Siyer, Cihadın Faziletleri, Cihad, Yiyecekler, Kıyametın Özellikleri
سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ	6	Oruç, Ahkâm, Adaklar ve Yeminler, Kıyametın Özellikleri, Sosyal Hayattaki Edeb Kuralları, Kur'an'ın Tefsiri
سَأَلْتُ الْبُخَارِيَّ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ	2	Giyecek, Yiyecekler
ذَكَرْتُ بِهِ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ	3	İlim, Kur'an'ın Faziletleri, Kur'an'ın Tefsiri
Toplam	46	

Kuşkusuz tabloda zikredilen kırk altı hadisi metinleriyle birlikte nakletmek bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı aşağıda zikredilecek örnek metinler, konuyu yansıtacak şekilde kısaltılarak verilecektir.

1.1. İsnâdlardaki İzdırab ile İlgili Sorular

İsnaddaki ızdırab'dan kastımız, senedlerin birbirlerine muhalif şekillerde rivayet edilmesidir. Böyle rivayet edilen hadislerin birini diğerine tercih imkânı oldukça zordur. Senedlerde görülen böylesi yanılığ ve karışıklıklar, hadis ilminde uzman münekkitlerin dikkatlerinden kaçmamıştır.

Tirmizî, Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) ve Hennâd b. Serî (ö. 243/857) > Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) > Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) > Abdulaziz b. Suheyb (ö. 130/748) > Enes b. Malik'ten (ö. 93/711) rivayetle o (r.a.), Hz. Peygamber'in tuvalete girmek istediğinde: "Allah'ım tüm erkek ve dişi şeytanlardan ve bütün pisliklerden sana sığınırım" buyurduğunu söylemiştir. Bu rivayetin akabinde ise şu açıklamalara yer vermiştir: " *Bu konuda Zeyd b. Erkâm'dan (ö. 68/688) da bir rivayet vardır. Enes hadisi bu konuda rivayet edilenlerin en sahih ve en güzel olanıdır. Zeyd b. Erkâm'ın hadisinin sened bölümünde ise ızdırab vardır. Bu hadisi Hişâm ed Destuvâî (ö. 152/769) ve Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Katâde'den (ö.118/736)*

rivayet etmişlerdir. Ancak Saîd, Katâde > Kasım b. Avf eş-Şeybânî (ö. ?) > Zeyd b. Erkâm senediyle²⁴ Hişâm ise Katâde > Zeyd b. Erkâm isnadiyla rivayet etmiştir. Ayrıca bu hadisi Şu'be, Katâde > Nadr b. Enes (ö. ?) > Zeyd b. Erkâm isnadiyla ve Ma'mer (ö. 153/770) ise Katâde > Nadr b. Enes > babası (Enes b. Malik) tarihiyle rivayet etmişlerdir. Bu konu hakkında Muhammed'e sordum. O, şöyle dedi: "Katâde, her ikisinden de rivayet etmiş olabilir."²⁵

Yukarıdaki açıklamada görüldüğü gibi Tirmizî, bu hadisin Zeyd b. Erkâm'dan gelen bazı isnadlarındaki ihtilafı ızdırab olarak adlandırmıştır. Rivayetler arasında herhangi bir tercihte de bulunmamıştır. O, Zeyd b. Erkâm'dan gelen isnatlardaki bu muhalif durumu izale etmek için meselenin çözümünü hocası Buhârî'den öğrenmek istemiştir. Buhârî ise talebesine, kesin olmayan ihtimale dayalı bir ifadeyle (...يحتمل ان يكون...) cevap vermiştir. Bu cevap karşısında Tirmizî'nin itiraz etmemesi onun bu mesele hakkında ikna olduğuna bir delildir. Ancak hadis münekkitleri Buhârî'nin cevabında geçen "عنهما/her ikisinden" zamirinden kastedilenin kim olduğu meselesini problem edinmişlerdir.

Tirmizî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre Katâde, hem bir ravi vasıtasıyla Zeyd b. Erkâm ve Enes b. Malik'ten hem de arada bir ravi olmaksızın Zeyd b. Erkâm'dan rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla Hişâm ed Destuvâî, Saîd b. Ebî Arûbe, Şu'be ve Ma'mer, Katâde'den bu hadisi farklı tarihlerle rivayet etmişlerdir.

Bu tarikleri bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

Sahabiden Vasitasız Rivayet	Hişâm ed Destuvâî	Katâde	Zeyd b. Erkâm	
Sahabiden Vasıtalı Rivayet	Saîd b. Ebî Arûbe	Katâde	Kasım b. Avf eş-Şeybânî	Zeyd b. Erkâm
	Şu'be	Katâde	Nadr b. Enes	Zeyd b. Erkâm
	Ma'mer	Katâde	Nadr b. Enes	Enes b. Malik

Bu tarikler incelendiğinde aslında söz konusu isnadlarda iki ızdırabın olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi; Katâde'nin hocasının olduğu yerdedir. Zira bazı rivayetlerde onun hocası olarak Kasım b. Avf eş-Şeybânî ve bazı rivayetlerde ise Nadr b. Enes zikredilmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde ise hocasının adı nakledilmemiştir. İkincisi ise Nadr b. Enes'in hocasının kim olduğundaki ihtilaftır. Çünkü kimi rivayetlerde bu sahabinin Zeyd b. Erkâm, kimi rivayetlerde ise Enes b. Malik olduğu ifade edilmektedir. Ebu't-Tayyib el-Azîmâbâdî (ö.1329/1911)

24 Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim İbn Osman Ebî Bekir el-Kufî, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: el-Mektebetu'r-Ruşd, 1409), 1: 11; 6: 114; krş. İbn Mâce, "Tahâret", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 373.

25 Tirmizî, "Tahâret", 4.

bu konuda şunları söylemektedir: “el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) de açıkladığı gibi²⁶ bu rivayeti Katâde, Kasım b. Avf eş-Şeybânî ve Nadr b. Enes'den duymuş olabilir. Tirmizî'nin muhaşşilerinden her kim Buhârî'nin ifadesinde geçen zamiri, Zeyd b. Erkâm ve Nadr b. Enes'e hamlediyorsa o kişi hata etmektedir.”²⁷ Ebu'l-Alâ el-Mubârekfûrî (ö.1353/1935) de onunla aynı görüştedir. Ayrıca Mubârekfûrî, Buhârî'nin cevabının isnadlardaki ızdırabı gideremediği şeklindeki iddiayı temelinde kabul etmekle birlikte şöyle bir açıklamada bulunur: “Ya Katâde, Kasım b. Avf eş-Şeybânî ve Nadr b. Enes vasıtasıyla Zeyd b. Erkâm'dan rivayette bulunmuştur ya da Zeyd b. Erkâm'dan arada bir vasıta olmaksızın nakilde bulunmuştur. Ma'mer'in Katâde > Nadr b. Enes vasıtasıyla Enes b. Malik'ten rivayeti ise hatalıdır.”²⁸

Bütün bu izahatın hülasası şudur ki; Tirmizî hocasından Katâde'nin rivayetlerinden hangisinin daha sahih olduğunu öğrenmek istemiştir. Hocası ise bu rivayetler arasında bir tercih yapmaksızın Katâde'nin hem Kasım b. Avf hem de Nadr b. Enes'ten rivayette bulunmuş olabileceğini söylemiştir.²⁹

Tirmizî'nin bir diğer rivayetine göre Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber tuvalet için çıkmıştı. Bu esnada bana, ‘uç adet taş getir’ dedi. Ben de iki adet taş ve bir parça tezek getirdim. İki taşı aldı ve tezeği atarak, ‘bu pistir’ buyurdu.” Yine o, bu hadisin akabinde şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Kays b. er-Rabi'* (ö. 267/881) bu hadisi, *Ebû İshak* (ö. 127/745) > *Ebû Ubeyde* (ö. 81/700) > *İbn Mes'ûd* tarikiyle, *İsrâil'in* (ö. 162/779) hadisinin benzeri olarak rivayet etmiştir. Yine *Ma'mer* ve *Ammâr b. Züreyk* (ö. 159/776) de *Ebû İshak* > *Alkame* (ö. 62/682) > *İbn Mes'ûd* varyantıyla rivayet etmişlerdir. *Züheyr* (ö. 173/789) ise bu hadisi *Ebû İshak* > *Abdurrahman b. el-Esved* (ö. 99/717) > *babası el-Esved b. Yezid* (ö. 75/694) > *İbn Mes'ûd* kanalıyla rivayet etmiştir. Bunlara ilaveten *Zekeriya b. Ebî Zâide* (ö. 149/766) de *Ebû İshak* > *Abdurrahman b. Yezid* (ö. 98/716) > *el-Esved b. Yezid* > *İbn Mes'ûd* tarikiyle rivayet etmiştir. Bu hadiste ızdırab vardır... Tirmizî dedi ki: “*Abdullah b. Abdurrahman'a* (ö. 255/869), ‘Bu konuda *Ebû İshak'tan* yapılan rivayetlerin hangisi daha sahihtir?’ diye sordum. Hiçbir şey demedi. Muhammed'e sordum. O da bir şey demedi. Herhalde *Züheyr* > *Ebû İshak* > *Abdurrahman b. el-Esved* > *babası el-Esved*

26 el-Beyhakî yaptığı açıklamada; Buhârî'nin “Katâde, bu hadisi Kasım b. Avf eş-Şeybânî ve Nadr b. Enes vasıtasıyla Zeyd b. Erkâm'dan rivayet etmiştir” dediğini nakletmiştir. Oysa el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) bu açıklaması, Bedruddin el-Aynî'nin (ö.855/1451) şu izahatıyla tezat içerisindedir: “Buhârî, şöyle cevap vermiştir: ‘Katâde, bu hadisi Kasım b. Avf eş-Şeybânî ve Nadr b. Enes vasıtasıyla Enes b. Malik'ten rivayet etmiştir.’ Dolayısıyla el-Aynî'nin naklinde bir hata vardır. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Sünen*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1414/1994), 1: 96; Bedruddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buhari* (Beirut: Dâru lhyai't-Turasil-Arabi, ts.), 2: 271. Krş. Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatif (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 47.

27 Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk el-Azimâbâdi, *Ğâyetu'l-Maksûd fi Halli Süneni Ebî Davud* (Pakistan: Dâru't-Tahavî, 1414), 1: 94-95.

28 el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 1: 46-47.

29 Bunlara ilaveten bu hadisi Buhârî de sadece Şu'be (ö. 160/776) > Abdulaziz b. Suheyb > Enes b. Malik tarikiyle rivayet etmiştir. Ayrıca O, talebesinin zikrettiği diğer isnadlara ise eserlerinde yer vermemiştir. Bk. Buhârî, “Vudû”, 6; “Deavât”, 14.

b. Yezîd > İbn Mes'ûd tarikini daha uygun bulmuş ki bu varyantı eserine koymuştur. Yine Tirmizî şöyle der: "Bana göre bu konuda en doğru rivayet; İsrâîl ve Kays b. er-Rabî' > Ebû İshak > Ebû Ubeyde > İbn Mes'ûd tarikiyle rivayet edilendir. Çünkü İsrâîl, Ebû İshak hadisini daha iyi biliyor." Tirmizî sözlerine şöyle devam eder: "Ebû Musa Muhammed b. el-Müsennâ'dan (ö. 252/866) işittim diyordu ki: Abdurrahman b. Mehdî'den (ö. 198/813) işittim diyordu ki: Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778), Ebû İshak'tan yaptığı rivayetten her ne kaçırdımsa onu İsrâîl'den öğreneceğimi bildiğim içindir. Çünkü o, bu işi tam bilirdi." Zühayr'ın, Ebû İshak'tan rivayeti pek sağlam olmayıp ondan işitmesi ömrünün son zamanlarında olmuştur..."³⁰

Bu ifadelerle göre Tirmizî, Ebû İshak'tan yapılan rivayetlerin hangisinin sahih olduğu meselesini önce Dârimî'ye (ö. 255/869) sonra da Buhârî'ye sormuştur. Metinden anlaşıldığı üzere her ikisi de bu tarikler hakkında herhangi bir görüş beyan etmemişlerdir.

Öte yandan Buhârî'nin eserini incelediğimizde gerçekten de bu rivayete yer verdiğini görüyoruz. Üstelik o, eserine aldığı bu rivayetin senedinde Ebû İshak'ın şöyle dediğini de nakleder: "Bu hadisi bana Ebû Ubeyde b. Abdullah zikretmedi."³¹ Yani Ebû İshak, açıkça bu hadisi Ebû Ubeyde'den rivayet etmediğini söylemiştir. Nitekim Tirmizî'nin açıklamalarında da bu duruma işaret edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Tirmizî hocasının bu tercihinin muhalefet etmiştir. Ebu'l-Alâ el-Mubârekfûrî (ö.1353/1935) Tirmizî'nin bu muhalefetinin gerekçelerini şöyle izah etmiştir: "Tirmizî, İsrâîl'in rivayetini üç sebepten dolayı tercih etmiştir. Bunlardan birincisi, İsrâîl'in Ebû İshak'ın hadislerini Zühayr ve Ma'mer'den daha iyi bilmesidir. İkincisi ise Kays b. er-Rabî' rivayeti, İsrâîl'in Ebû İshak'tan rivayet ettiği hadisin mütâbii'dir. Bu sebeplerden sonuncusu da Zühayr'ın Ebû İshak'tan ömrünün sonlarına doğru hadis işitmiş olmasıdır."³²

Bu açıklamalar ışığında, Tirmizî'nin ihtilafı tarikler arasında tercihte bulunduğu ve isnadların sıhhati konusunda hocasından farklı düşündüğünü söyleyebiliriz. Bu da onun hadislerin sıhhatini belirleme konusunda hocasının etkisinde kalmadan özgür bir şekilde karar verdiğinin bir göstergesidir.³³ Ancak bu durum, Tirmizî'nin hocasının görüşlerine daima muhalefet ettiği anlamında anlaşılmalıdır. Zira o, eserin bazı yerlerinde hocasının senedler hakkındaki sıhhat kararlarını aynen benimsemektedir.³⁴

30 Tirmizî, "Tahâret", 13.

31 Buhârî, "Vudû", 21.

32 el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 1: 86.

33 Hadis şarihleri, Buhârî rivayetinin muttasıl olduğunu, buna mukabil Tirmizî'nin naklettiği hadisin isnadının ise munkatî' olduğunu beyan etmişlerdir. Her iki tarikin de mütâbii bulunduğu, ancak Buhârî rivayetinin diğerine nispeten daha sağlam ve güvenilir rivayelerden oluşan mütâbii bulunduğu ifade edilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibuddin el-Hâtîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1: 257-258; el-Aynî, *Umdetu'l-Kari*, 2: 302-303; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 1: 85-88.

34 Tirmizî, "Ahkâm", 29.

1.2. Senedlerin İttisal ve İnkıtaya Yönelik Sorular

Bir hadisin makbul sayılabilmesi için isnadlarının muttasıl olması şarttır. Senedlerdeki kopukluk, hadislerin sıhhatini zedeleyen kusurlardandır. İster gizli isterse açık inkıta şeklinde olsun bu kusurlar, hadislerin zayıf olarak nitelendirilmesine yol açmaktadırlar. Bunun için hadisçiler, tarih boyunca bu kusurları keşfetmekle uğraşmışlardır. Nitekim Tirmizî de bu konudan müstağni kalamamış ve hocasına bazı hadislerin mürsel mi yoksa müsned mi olduğu konusunda sualler yöneltmiştir.

Bir rivayete göre Muğîre b. Şu'be şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, mestin altına ve üstüne mesh etmiştir." Tirmizî bu hadisten sonra şu cümlelere yer vermiştir: "Bu hadiste gizli bir hata vardır. Bu hadisi Velid b. Müslim'den (ö. 195/810) başkası, Sevr b. Yezîd'den (ö. 153/770) müsned olarak rivayet etmemiştir. Ebû Zür'a (ö. 264/878) ve Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum. Onlar, 'Sahih değildir' dediler. Çünkü İbnü'l-Mübarek (ö. 181/797) bu hadisi, Sevr > Recâ b. Hayve (ö. 112/730) tarikiyle aktarmıştır. Recâ ise "Muğîre'nin kâtibinden bana Hz. Peygamber'den mürsel olarak bildirildi ki" demiştir. Yani bu isnadda sahâbi Muğîre'nin adı geçmemiştir."³⁵

Bu hadis, Tirmizî'nin de belirttiği üzere illetlidir. Bu illet de hadisin mürsel mi yoksa müsned mi olduğudur. Bu rivayeti sadece Velid b. Müslim müsned-merfu bir şekilde rivayet etmiştir. Bundan dolayı Tirmizî, hocasına hadisin senedi hakkındaki genel kanaatini sormuştur. Buna mukabil Buhârî de hadis ravilerini çok iyi bilen meşhur muhaddis İbnü'l-Mübarek'in sözünü gerekçe göstererek bu rivayetin mürsel olduğunu ve bu nedenle zayıf sayılması gerektiğini belirtmiştir. Tirmizî aldığı bu cevap karşısında ikna olmuş olmalı ki hocasına karşı herhangi bir itirazda bulunmamıştır.³⁶

Tirmizî, Cuma günü boy abdesti almakla ilgili bir hadisin açıklama bölümünde şunları nakleder: "Malik (ö.179/795), bu hadisi Zührî (ö.124/741) > Sâlim b. Abdullah tarikiyle rivayet etmiş ve hadise 'Hz. Ömer, cuma günü hutbe okurken... ' şeklinde bir lafızla başlamıştır. Muhammed'e Malik'in bu rivayetini sorduğumda; 'sahih olan rivayetin Zührî > Sâlim > babası (Abdullah b. Ömer (ö.73/693)) tarikiyle rivayet edilenin olduğunu söyledi. Ardından Muhammed, 'Bu hadis, aynı şekilde Malik'ten Zührî > Sâlim > babası tarikiyle rivayet edilmiştir' dedi."³⁷ Görüldüğü gibi Buhârî talebesinin muttasıl ve munkatî' iki senedden hangisinin daha sahih olduğu hakkındaki sorusuna, muttasıl olanın daha sahih olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Nitekim bu düşüncesini doğrular nitelikte söz konusu hadisin

35 Tirmizî, "Tahâret", 72.

36 Ancak Tirmizî'nin hocasından yaptığı nakilde hata edebileceği de ifade edilmiştir. Bk. Tirmizî, "Tahâret", 72, 1: 163-164 (5. dipnot). Ayrıca hadiste başka kusurların da olduğu ifade edilmiştir. Geniş bilgi için bk. el-Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 1: 323-324; Yusuf b. Muhammed ed-Dahîl, *Suâlâtü't-Tirmizî li'l-Buhârî Havle Ehâdîsi fî Câmî'i't-Tirmizî* (Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1424/2003), 1: 300-318.

37 Tirmizî, "Cuma", 3.

muttasıl varyantını "*el-Câmi'ü's-Sahîh*" adlı eserinde nakletmiştir.³⁸ Ayrıca Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875) da söz konusu hadisi muttasıl versiyonuyla rivayet etmiştir.³⁹ ed-Dârekutnî (ö. 385/995) ise muttasıl tarihinin daha doğru olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Bazen raviler ezberden hadis rivayet ettiklerinde yanılabilirler. Cenazenin önünden yürünebileceğiyle ilgili Muhammed b. Bekir el-Bürsânî'nin (ö. 204/820) haberinde böyle bir yanılmanın izlerine rastlanılmaktadır. Tirmizî, ondan rivayetle naklettiği bu hadisin muttasıl olup olmadığı ile ilgili hocasının düşüncelerini öğrenmek ister. Bu hadis ile ilgili kendisine yöneltilen soruya ise Buhârî, "onun Muhammed b. Bekir > Yunus b. Yezîd (ö. 159/776) > İbn Şihâb > Enes > Hz. Peygamber tarihiyle naklettiği rivayet hatalıdır" diye cevap verir. Zira bu hadis, Yunus b. Yezîd > İbn Şihâb tarihiyle mürsel olarak rivayet edilmiştir. Ayrıca Buhârî'ye göre bu konudaki en sahih hadis, İbn Şihâb'ın Sâlim'den rivayet ettiği haberdur.⁴¹ Tespitlerimize göre muttasıl ve mürsel şekilde rivayet edilen bu iki hadisin muhtevaları da birbirinden farklıdır. Muttasıl bir şekilde Enes'ten (r.a.) nakledilen haberde cenazenin önünden yürüyen kişilerin Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman olduğu rivayet edilmiştir. Oysa Sâlim'in rivayetinde bu kişilerin Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla gerek senede gerekse metinde ziyade yapılmıştır. Bu ziyadeleri yapan ravi, Yunus b. Yezîd'dir. Ahmed b. Hanbel, kendisine yöneltilen bir soru üzerine bu rivayeti hatalı bulmuş ve Yunus'un onu ezberinden nakletmiş olabileceğine işaret etmiştir.⁴² Gerçekten de bazı cerh ve ta'dil âlimleri, Yunus'u çok hata yapmakla eleştirmişlerdir.⁴³ Öyleyse Buhârî'nin ziyade yapılmayan ve mürsel olan rivayeti tercihinde isabet ettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan Tirmizî de "hadisçilerin hepsi bu konuda mürsel olan rivayetin daha sahih olduğu kanaatindedirler" diyerek hocasının bu tercihi teyit etmiştir.⁴⁴

1.3. Meçhul Raviler Hakkında Sorular

Bir haberin kabulü için onu rivayet eden ravinin tanınması çok önemlidir. Bilinmeyen bir ravinin hadisi delil değeri taşımasa da itibar için kullanılmasında bir sakınca yoktur.⁴⁵ Bu bağlamda Tirmizî'nin bazı ravilerin kimliği hakkında sorular sorduğunu görmekteyiz. Örneğin, Adî b. Sâbit'in (ö.116/734) babası vasıtasıyla dedesinden rivayetine göre, Hz. Peygamber özür kanı gören bir kadın

38 Buhârî, "Cuma", 2; Öte yandan Malik ise bu hadisi munkat' olarak rivayet etmiştir. Bk. Muvatta', "Cuma", 3.

39 Müslim, "Cuma", 3.

40 Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdis*, thk. Mahfûzürrahman Zeynullah el-Silefi (Riyad: Dâru't-Taybe, 1405/1985), 2: 43.

41 Tirmizî, "Cenâiz", 26.

42 Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ebû Muaz Tarık (Mısır: Mek-tebetu İbn Teymiye, 1420/1999), 408.

43 Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib* (Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Meârif, 1326), 9: 450-451.

44 Tirmizî, "Cenâiz", 26.

45 Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 211-212.

hakkında şöyle buyurmuştur: “Sayısını bildiği hayız günlerinde namazını bırakır sonra yıkanır her kıldığı için abdest alır, namazlarını kılar ve oruç tutar.” Bu hadisin akabinde Tirmizî şöyle dedi: “*Muhammed’e bu hadis hakkında sordum. Hadisin senesinde Adî b. Sâbit’in babasından > dedesinden deniliyor. Adî’nin dedesinin adı nedir? Muhammed, onun adını bilemedi. Bunun üzerine ‘Yahya b. Maîn onun adının ‘Dînâr’ olduğunu söylüyor’ dedim. Ancak bana aldırış etmedi.*”⁴⁶ Tirmizî, namazda aksırmanın şeytandan olduğuna dair bir hadisin akabinde de bu konuyu yeniden gündeme getirmiştir.⁴⁷

Tirmizî bu hadiste hocasına Adî’nin dedesinin adını sormuştur. Hocası ise onun meçhul olduğunu, kimliğini bilmediğini ve onu tanımadığını söylemiştir. Bununla birlikte Buhârî, öğrencisinin Yahya b. Maîn’den naklederek önerdiği ismi de pek önemsememiştir. Bu durum onun hadisi zayıf gördüğüne işaret etmektedir.⁴⁸ Tirmizî’nin de eserinde takip ettiği üslubun aksine bu hadis hakkında hüküm vermemesi, onun da söz konusu hadisi hocası gibi zayıf gördüğü söylenebilir.⁴⁹ Ayrıca bu rivayet hakkında zayıf hükmü veren başka muhaddisler de bulunmaktadır.⁵⁰

1.4. Künyesiyle Ma’ruf Raviler Hakkında Sorular

Ravilerin bazıları sadece künyesi ile tanınmaktadır. Rivayetlerin sıhhat durumunun sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için böylesi ravilerin isimlerinin bilinmesine ihtiyaç duyulmuştur. Aksi halde künye benzerlikleri sebebiyle senedlerin değerlendirilmesinde bazı hatalar meydana gelebilmektedir. İşte Tirmizî böyle hatalara düşmemek için künyesiyle ma’ruf raviler hakkında hocasından bilgiler almak istemiştir. Örneğin; Tirmizî, özürsüz olarak Cuma’yı terk edenin durumu ile ilgili hadisi nakleden Ebu’l-Ca’d ed-Damrî’nin (ö. ?) adını hocasına sorduğunu, ancak onun ismini bilemediğini ve “Onun Hz. Peygamber’den rivayeti olarak sadece bu hadisi biliyoruz” dediğini nakleder.⁵¹ Hakikaten Buhârî, *et-Tarihu’l-Kebîr* adlı eserinde bu zatın ismini söylemeksizin sadece nisbe ve künyesiyle yetinmiştir.⁵²

Yine Buhârî, yolculukta kılınan nafil namazlarla ilgili hadisi rivayet eden, isnadda sadece künyesi ve nisbesiyle zikredilen Ebû Bûsre el-Ğifârî’yi (ö. ?)

46 Tirmizî, “Tahâret”, 94.

47 Tirmizî, “Edeb”, 8.

48 Nitekim kendisi de bu hadisin sahih olmadığını bir başka eserinde açıkça ifade etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu’s-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 2: 15.

49 Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullâh eş-Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr*, thk. İsmâduddîn es-Sabâbitî (Mısır: Dâru’l-Hadis, 1413/1993), 1: 341.

50 Bk. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî el-Mâlikî, *‘Arzatu’l-Ahvezi bi Şerhi Sahîhu’t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1: 201-202.; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezi*, 1: 394.

51 Tirmizî, “Cuma”, 7; Buhârî’nin Ebu’l-Ca’d ed-Damrî’nin sadece bu hadisle bildiğine dair görüşün eleştirisi için bk. el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezi*, 3: 15.

52 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Tarihu’l-Kebîr*, thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 9: 20.

tanımadığını söylemiştir.⁵³ O, İsrâîl b. Yunus'un naklettiği bir hadiste geçen Ebû Bîşr künyesiyle bilinen kişinin de adını bilmediğini söylemiştir.⁵⁴

Son söz olarak şunu söyleyebiliriz ki bu makale bağlamında Buhârî'nin künyesiyle tanınan raviler hakkında açıklama yaptığına dair herhangi bir misal bulunmamıştır. Tirmizî, sadece hocasının hadisler hakkında yaptığı değerlendirmelerini doğrudan naklettiği pasajlarda böylesi bilgilere yer vermiştir. Örneğin Buhârî, Habib b. Ebî Habib'in "Ebû'l-Keşusâ" diye künyesi ile bilindiğini ve ona "Ebû Umeyre" de denildiğini beyan etmiştir.⁵⁵

1.5. Ravilerin Cerh-Ta'dil Açısından Değerlendirilmesi İle İlgili Sorular

Hadislerin doğru bir şekilde nakli ve sıhhat durumlarının tespiti için onları nakledenlerin adalet ve zabt durumlarının bilinmesinin önemi yadsınamaz. Bu nedenle Tirmizî de az ya da çok ravilerin cerh-ta'dil durumlarıyla ilgili hocalarından önemli bilgiler nakletmiştir. Mesela, Muhammed b. İsmail'e, Ebû Zılal'i sorduğunu ve onun 'O, mukaribü'l-hadis'tir / orta halli bir ravidir.'⁵⁶ İsmi ise Hilal'dir' dediğini nakleler.⁵⁷

Bu konuda diğer bir örnek, ganimet mala hainlik eden kimsenin cezasıyla ilgili bir hadiste geçmektedir. Buhârî, hadis hakkında kendisine sorulan soruya, "Bu hadisi sadece Salih b. Muhammed b. Zaide (ö.145/762) rivayet ediyor ki bu şahıs Ebû Vakîd el Leysî'dir ve o, münkeru'l-hadis'tir. Ayrıca Hz. Peygamber'den ganimet mala hainlik konusunda pek çok hadis rivayet edilmiş olup bu hadislerde o malın yakılması emredilmemiştir."⁵⁸ Buhârî, bu kavramı ravinin metruk olduğunu belirtmek için kullanmıştır. Zira bizzat kendisi bu kavram hakkında şunları söylemiştir: "Kimin hakkında münkeru'l-hadis lafzını kullanmışsam, o raviden rivayet etmek helal değildir."⁵⁹ Tirmizî, hocasının hem zayıf bir ravi olan Salih b. Muhammed b. Zaide hakkındaki değerlendirmesini hem de bu ravinin teferrüd etmesiyle ilgili görüşlerini dikkate alarak söz konusu hadisi "garib"⁶⁰ olarak nitelemiştir.

53 Tirmizî, "Cuma", 41.

54 Tirmizî, "Sıfatu'l-Kiyamet", 60.

55 Tirmizî, "Salat", 178.

56 Hadis usulcülerinin bir kısmı bu terimi son mertebedeki ta'dil lafızlarından saymış, bir kısmı da onu sondan bir önceki mertebede bulunan ta'dil lafızları arasında zikretmiştir. Bk. Emin Aşıkıktulu, "Mukaribü'l-Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 31: 125-126.

57 Tirmizî, "Cuma", 59.

58 Tirmizî, "Hudûd", 28.

59 Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1: 6; 2: 202; Yaptığımız inceleme sonucunda Buhârî, "el-Câmi'u's-Sahîh" adlı eserinde ondan rivayet edilen herhangi bir hadisi nakletmemiştir.

60 Tirmizî, ravi teferrüd ettiğinde ve zayıflıkla itham edildiğinde o ravinin hadisini "zayıf" olarak nitelemektedir. Krş. Hüseyin Akgün, "Tirmizî'nin Kullandığı 'Hadîsun Garîbun' Kavramı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/3 (2017): 107-124.

Bazen Buhârî, rical değerlendirmelerinde kanaatlerini yeni verilere göre değiştirebilmektedir. Örneğin, Muhammed b. Humejd er Râzi hakkında önceki görüşü "حسن / iyi" iken sonraları onun zayıf olduğu kanaatine varmıştır.⁶¹

Buhârî, Ebu Hamza es-Sümâlî (ö. hicrî 40'tan sonra) hakkında da "mukaribü'l-hadis'tir / orta halli bir ravidir" demiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel'in de onun hakkında konuştuğunu söylemiştir.⁶² Buhârî'nin hakkında "mukaribü'l-hadis" dediği ravilerden birisi de Seyf b. Harun'dur (ö. ?).⁶³ Tirmizî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre Buhârî, bu kavramı hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edilen bir ravinin durumunu kuvvetlendirmek için kullanmaktadır.⁶⁴ Yine bir başka ravi hakkında bazı hadisçiler zayıf nitelendirmesinde bulunurken, Buhârî ise onu "mukaribü'l-hadis" olarak kabul etmiştir.⁶⁵

Raviler hakkındaki değerlendirmelerin bir içtihat olduğu ve bu içtihadın şahıstan şahısa değişebileceği herkesin malumudur. Tirmizî, Hz. Peygamber'in kaptan su içerken iki nefes aldığını rivayet eden Rişdîn b. Küreyb (ö. 188/803) ve Muhammed b. Küreyb'in (ö. H. 150'den sonra) hangisinin daha sağlam olduğunu hem Dârimî hem de Buhârî'ye sormuştur. Dârimî, ikisini eşit görmekle birlikte Rişdîn b. Küreyb'i tercih ettiğini söylerken Buhârî ise Muhammed b. Küreyb'i daha fazla tercih ettiğini belirtmiştir. İki farklı tercih ve içtihatla karşı karşıya kalan Tirmizî, Dârimî'nin görüşüne katıldığını ifade eder. Bu tercihinin de gerekçesi olarak Rişdîn b. Küreyb'in daha yaşlı ve İbn Abbâs'ı görmüş olmasını zikreder.⁶⁶ Ancak bu değerlendirmelerin rivayet edilen hadislerle bir ilgisi yoktur. Fakat Tirmizî, muhtemelen her iki ravinin birbirine çelişik rivayetleri arasında tercihte bulunulacağı zaman bu görüşlerin dikkate alınmasını istemiş olabilir.

1.6. Senedlerdeki İhtilaflarla İlgili Sorular

Hadis ilminde aynı hadisi bir ravinin farklı tarihlerle rivayet etmesinden kaynaklanan ihtilafta hangisinin tercih edileceği muhaddisleri meşgul etmiştir. Bu bakımdan güvenilir ravilerin kendisinden daha üstün ravilere muhalif olarak hadis naklettikleri bir vakıadır. Hadis âlimleri böylesi durumlarda zabt veya rivayetin çokluğu gibi tercihi gerektiren sebepleri dikkate alarak tercihte bulunmuşlardır. Tirmizî'nin nakline göre, Buhârî bu gibi hadislerden tercihe şayan gördüğünü "أَثْبَتَ وَأَسَحَّ" /daha sağlam ve daha sahih" gibi lafızlarla vasıflandırmaktadır. Onun bu kullanım şekline şu misali verilebiliriz: "Bu hadis hakkında Muhammed'e sordum. Dedi ki: İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) hadisi, mahfûz bir hadis değildir. Saîd b. el-Müseyyib'in, Attâb b. Esîd'den (ö. 13/634) rivayeti ise daha sağlam ve

61 Tirmizî, "Cihad", 7.

62 Tirmizî, "Et'ime", 35.

63 Tirmizî, "Libâs", 6.

64 Tirmizî, "Salat", 32.

65 Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihad", 26.

66 Tirmizî, "Eşribe", 14; Tirmizî bu konuya eserinin başka bir bölümünde yeniden değinmiştir. Bk. "Tefsiru'l-Kur'an", 52/1.

sahihtir.⁶⁷ Görüldüğü gibi Buhârî, aynı hadisin İbn Şihâb (ö.124/741) > Saîd b. el-Müseyyib > Attâb b. Esîd tarikiyle gelen versiyonunu, İbn Cüreyc > İbn Şihâb > 'Urve (ö. 94/712) > Hz. Aişe tarikiyle gelen varyanta tercih etmiştir. Böylece o, ilgili hadisin Saîd b. el-Müseyyib tarikini, İbn Cüreyc'in tarikinden sıhhat bakımından daha üstün olduğunu kabul etmiştir. Ancak tercih sebebini belirtmemiştir. Onun bu kararında İbn Cüreyc'in müdellis olması mı⁶⁸ yoksa başka nedenlerin mi etkili olduğu metinden anlaşılacaktır.

Tirmizî, bazen bir ravinin farklı hocalardan rivayet etmesi sonucu isnadlarda oluşan ihtilaflara işaret etmiş ve bunlardan hangisinin daha sahih olduğu konusunda hocasına sualler yönelmiştir. Örneğin Tirmizî, altın ve gümüşün zekâtı ile ilgili bir hadisi, Ebû Avâne (ö. 176/792) ve A'meş'in (ö. 148/765) Ebû İshak (ö. 127/745) > Asım b. Damre (ö. 74/693) > Hz. Ali (ö. 40/660) tarikiyle rivayet ettiklerini söyler. Ardından söz konusu hadisi, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) ise Ebû İshak (ö. 127/745) > Haris el-A'ver (ö. 65/684) > Hz. Ali isnadıyla da rivayet ettiklerini belirtir.⁶⁹ Bu iki varyantı dile getiren Tirmizî, işin aslını öğrenmek üzere hocasına başvurur. Herhalde O, bir taraftan bu hadisi Ebû İshak'ın Asım'dan mı yoksa Haris'ten mi rivayet ettiğini diğer taraftan ise onun her iki hocadan rivayet etmiş olması halinde bu iki varyanttan hangisinin daha sahih olduğunu merak etmektedir. Burada görünürde bir ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Buhârî, bu tariklerde bir ihtilafın olmadığını ve Ebû İshak'tan nakledilen her iki senedinde de sahih olduğunu ifade eder. Ona göre muhtemelen bu hadisi, Ebû İshak hem Asım'dan hem de Haris'ten rivayet etmiştir.⁷⁰

Yine Tirmizî, Hz. Peygamber'in kaç sefer hac yaptığı ile ilgili zikrettiği bir hadisten sonra Buhârî'nin Süfyân es-Sevrî'nin Ca'fer b. Muhammed (ö. 148/765) > Muhammed b. Ali (ö. 114/732) > Cabir b. Abdullah (ö. 78/697) > Hz. Peygamber tarikiyle rivayet edilen bu varyantı bilmediğini ve onu mahfûz da saymadığını belirtmiştir. Ayrıca Buhârî'nin 'Bu hadis, Sevrî > Ebû İshâk > Mücahid tarikiyle mürsel olarak rivayet edilmiştir' dediğini de nakleder.⁷¹ Tirmizî'nin garib olarak nitelendirdiği Süfyân'ın Ca'fer b. Muhammed'den naklettiği bu hadis, sadece Zeyd b. Hubâb'ın (ö. 203/819) rivayeti olarak bilinmektedir. Ancak Buhârî, rivayet edilen bu tarihi bilmediğini söylemiştir. Hatta bu isnadın hatalı olduğuna da dikkat çekmiştir. Çünkü bu hadis, Sevrî > Ebû İshâk > Mücahid tarikiyle mürsel olarak rivayet edilmiştir. el-Beyhâkî'den gelen bir rivayete göre Buhârî bu hatanın nedenini, Zeyd b. Hubâb'ın söz konusu hadisi ezberden rivayet etmesine

67 Tirmizî, "Zekât", 17.

68 Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer b. Muhammed el-Askalânî, *Ta'rifu Ehli't-Takdis bi Merâtibi'l-Mevsûfine bi't-Tedlis*, thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûti (Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 41.

69 Tirmizî, "Zekât", 3.

70 Tirmizî, "Zekât", 3.

71 Tirmizî, "Hac", 6.

bağlamıştır.⁷² Öte yandan Zeyd'in özellikle Sevrî'den yaptığı rivayetlerde bazı hatalarının bulunduğu da söylenmiştir.⁷³

Buhârî'ye göre İbn Abbâs'tan nakledilen Has'am kabilesinden bir kadının babasının yerine hac etmesiyle alakalı rivayetin farklı tariklerinden en sahih olanı İbn Abbâs'ın el-Fadl b. Abbâs'tan (ö. 13/634) yaptığı merfu rivayettir. Ancak bu hadis, İbn Abbâs'tan farklı tariklerle nakledilmiştir. Hatta İbn Abbâs'tan mevkuf olarak da rivayet edilmiştir. İşte senedlerdeki bu ihtilaf, Tirmizî'nin dikkatini çekmiş ve konunun çözümü için hocasına başvurmuştur. Hocası ise ihtimale dayalı bir çözüm bularak şöyle demiştir: "Belki de İbn Abbâs bu hadisi, Fadl ve daha başkalarından işitmiş sonra da mürsel olarak rivayet etmiş ve işittiği kimseleri de söylememiş olabilir"⁷⁴

1.7. Hadisler Hakkında Genel Sorular

Tirmizî bazen hocasına hadislerin hükmü ile ilgili genel sualler sormaktadır. Onun hocasına yönelttiği bu tarz suallerin oldukça fazla olduğu söylenebilir. Bu soruların genel özelliği ise hadislerin sıhhat derecelerini öğrenmek ve mevkuf olduğu halde merfu olarak nakledilmiş olan rivayetleri tespit etmektir.

Tirmizî, özür kanı gören kadının bir gusül ile iki namazı bir arada kılabileceğiyle ilgili hadisin açıklama bölümünde şöyle der: "Muhammed'e bu hadisi sordum O da '*hasendir*' dedi."⁷⁵ Bu soruda hadisin isnadı ile ilgili genel bir hüküm sorulmuştur. Buhârî, bu hadisin ravilerinden Abdullah b. Muhammed b. Akil (ö. 142/759) hakkında "*mukaribü'l-hadis / orta halli bir ravi*"⁷⁶ lafzını kullanmıştır.⁷⁷ Dolayısıyla Buhârî'nin hadisi *hasen* olarak derecelendirirken söz konusu ravinin durumunu dikkate aldığı söylemek mümkündür. Öte yandan Ebû Davud (ö. 275/889), Ahmed b. Hanbelî "İbn Akil'in hadisi hakkında içimde bir şüphe var" derken işittim demiştir.⁷⁸ Oysa Ahmed b. Hanbel, İbn Akil'in rivayet ettiği bu hadis hakkında "*sahih*" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁹ Ayrıca ez-Zehebî (ö. 748/1347) de bu ravinin hadislerinin hasen mertebesinde olduğunu söylemiştir.⁸⁰

Yine Tirmizî, tavaf etmenin değeri ve kıymeti ile ilgili merfu bir hadisi "garib" diye nitelendirmesinin akabinde; Buhârî'nin "Gerçekten bu hadis, İbn Abbâs'ın (ö. 68/688) kendi sözü yani mevkuf olarak rivayet edilmiştir" dediğini nakleder.⁸¹

72 Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve ve Marifetu Ahvali Sahibiş-Şerî'a*, thk. Abdulmu'ti Kal'acı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988), 5: 454.

73 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 3: 403-404.

74 Tirmizî, "Hac", 85.

75 Tirmizî, "Tahâret", 95.

76 Rivayetleri sika muhaddislerin rivayetine yakın olan raviyi tevsik için kullanılan bir ifadedir. Hadisi şâz veya münker olmayan râvi için kullanılmaktadır. Bk. Aşıkutlu, "Mukaribü'l-Hadis", 31: 125-126.

77 Tirmizî, "Tahâret", 3.

78 Ebû Davud, "Tahâret", 109.

79 Ebû Tâlib el-Kâdî, *el-İlelu't-Tirmiziyi'l-Kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâî v. dğr. (Beyrut: Mektebetü'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 1409), 58.

80 ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 2: 485.

81 Tirmizî, "Hac", 41.

Boşama konusunda varid olan bir hadisin merfu mu yoksa mevkuf mu rivayet edildiği meselesinde Buhârî şunları söyler: "Süleyman b. Harb (ö. 224/839), Hammâd b. Zeyd'den (ö. 179/795) bu şekilde bize aktardı. Ne var ki O, Ebû Hureyre'nin kendi sözü olarak (mekuf) rivayet edilmiştir."⁸² Bu sözün hemen akabinde Tirmizî, Buhârî'nin bu rivayeti merfu olarak bilmediğini söyler.⁸³ Ayrıca O, hadisi kendisinden aldığı Ali b. Nasr'ın (ö. 250/864) hafız ve hadisçi olduğuna dikkat çekmiştir. Mubârekfûrî, Tirmizî'nin bu tavrını şöyle yorumlamıştır: "Belki de Tirmizî, İbn Nasr'ın bu hadisi merfu rivayet ettiğini kastetmiştir. O, sika ve hafızdır. Merfu olarak rivayet etmesi bir ziyadedir. Hafız sika ravilerin ziyadesi ise makbuldür."⁸⁴ Bir diğer eserinde ise Tirmizî, hocasının bu hadisi sanki merfu olarak ezberlemediğini söylemiştir.⁸⁵ Eğer bu hadis sadece Süleyman b. Harb'ın, Hammad b. Zeyd'den yaptığı rivayet olarak biliniyorsa⁸⁶ bu durumda Süleyman b. Harb'ın hadisi bazen mevkuf bazen de merfu olarak rivayet ettiği söylenebilir.⁸⁷

Tirmizî, şehitliğin kul borcu dışında tüm günahları sildiğiyle alakalı bir hadis hakkında; "... Bu hadis garibtir. Bu hadisin Ebû Bekr'in rivayetinden olduğunu sadece Yahya b. Talha el Yerbûî'nin (ö. ?) nakliyle bilmekteyiz." demiştir. O, sözlerine devamla, Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum, hadisi tanımadı ve şöyle dedi: "Zannedersem Yahya b. Talha, Humeyd'in Enes vasıtasıyla rivâyet ettiği, 'Cennetlikler arasında şehitten başka tekrar dünyaya dönmekten mutluluk duyan bir kimse yoktur' hadisini kastediyor."⁸⁸

Bu ifadelerden anlaşılan Tirmizî, hadisin sıhhatinden kuşkulanmış ve bu durumu açıklığa kavuşturmak için hocasına müracaat etmiştir. Ancak hocası, bu hadisi bilmediğini ifade etmiştir. Ancak bu hadisin senedinin başka bir hadisin senediyle aynı olduğunu, dolayısıyla Yahya b. Talha'nın (ö. ?) hata sonucu yanılarak farklı bir metin rivayet etmiş olabileceğini söyler. Bu durumda cerh-ta'dil âlimlerinin Yahya b. Talha hakkında söyledikleri önem arz etmektedir. O, Nesâî (ö. 303/915) tarafından "leyse bi-şey / bir şeye değmez" lafzıyla cerh edilmekle beraber,⁸⁹ İbn Hibban (ö. 354/965) tarafından sika olmakla nitelendirilmiştir.⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) de onu "leyyinu'l-hadis / hadiste gevşektir" lafzıyla eleştirmiştir.⁹¹

82 Tirmizî, "Talâk", 3.

83 Tirmizî, "Talâk", 3.

84 el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 4: 347.

85 el-Kâdi, *el-İlelu't-Tirmiziyi'l-Kebir*, 171.

86 Tirmizî, "Talâk", 3.

87 ed-Dahîl, *Suâlatu't-Tirmizî*, 2: 671.

88 Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihad", 13.

89 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 11: 233-234. Bu lafızlarla cerh edilen bir ravinin hadisleri terk edilir. Onlara hiçbir şekilde itibar edilmez. Bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 201.

90 Ebû Hâtim Muhammed Ahmed b. Hibban et-Temimî el-Büstî, *Kitâbü's-Sikak*, thk. Şerefüddin Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975), 9: 264.

91 Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer b. Muhammed el-Askalânî, *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Reşid, 1986), 1: 592.

Yine Buhârî, kendisine sorulan bir hadisle alakalı onu bilemediğini, yalnız Muhammed b. İshâk'ın (ö. 151/768), İkrime'den rivayetinin olduğunu söylemiştir.⁹² Kanaatimizce böyle bir açıklama yapma sebebi, söz konusu hadisin adı geçen raviler tarafından "عن" eda şırasıyla rivayet edilmesidir.

Tirmizî'nin zayıf olarak nitelendirdiği cennetin kapılarının sayısı ile ilgili bir hadisi hocası Buhârî bilmediğini söylemiştir. Ancak hadisin manasını dikkate alarak şöyle der: "Halid b. Ebî Bekr'in (ö. 162/779) Sâlim b. Abdullah'tan (ö. 106/725) münker rivayetleri vardır."⁹³ Bu cevabıyla belki de Buhârî, söz konusu hadisin Halid b. Ebî Bekr'in münker rivayetlerinden olabileceğine işaret etmiştir. Hadis ilmindeki engin bilgisine rağmen Buhârî'nin bu hadisi bilmeyişi ise doğal karşılanmalıdır. Zira onun ancak ulaşabildiği hadisleri bilmesi mümkündür. Nitekim Buhârî, Saïd b. el-Müseyyib'in (ö. 95/714) Enes'ten rivayet ettiği sünnetlere yapışıp bidatlerden uzak durulması gerektiğiyle alakalı bir hadisi bilmediğini açıkça ifade etmiştir. Hatta o, ister bu hadis olsun isterse başka hadisler olsun Saïd b. el-Müseyyib'in Enes'den rivayetinin olduğuna dair bir bilgisinin bulunmadığını belirtmiştir. Ancak Tirmizî, hocasının bu görüşüne ihtiyatla yaklaşmıştır. Çünkü bu rivayetin en sonunda bu iki âlimin ölüm yılları arasında sadece iki yılın olduğunu belirtir.⁹⁴ Böylece Tirmizî, onların muasır olmalarına dikkat çekerek Saïd b. el-Müseyyib'in Enes'den sema yoluyla hadis rivayet edebileceğine işaret etmiştir.⁹⁵

Tirmizî, Kur'ân'dan unutulmuş bir ayet ve sürenin günahının ne kadar olduğuna dair bir hadisi hocasıyla müzakere ettiğini, ancak onun bu hadisi bilemediğini nakletmiştir. Öyle ki Buhârî, hem bu hadisi garib bulmuş hem de hadisi rivayet eden ravi Muttalib b. Abdullah'ın (ö. ?) sahabenin hiçbirinden hadis işitmediğini söylemiştir. Ayrıca diğer hocası Dârimî de Buhârî ile aynı görüştedir.⁹⁶ Bundan dolayı hadisin senesinde bir inkıta olduğu açıktır. Tirmizî hocalarının bu görüşlerine tabi olarak hadisi, garib olarak nitelemiştir.

Tirmizî bazen hadis ile ilgili yaptığı değerlendirmelerin doğruluğunu hocasının görüşleriyle teyit etmektedir. Şöyle ki Tirmizî, Şuarâ suresi 214. ayetinin tefsiri bağlamında rivayet edilen bir hadisi; Kasame b. Zühre'nin (ö. 81/700) > Ebû Musa el-Eş'arî'den (ö. 42/662) muttasıl bir senedle rivayet ettiğini söyler. Ardından bazılarının bu hadisi Kasame b. Zühre'den (ö. 81/700) mürsel olarak rivayet ettiklerini ve aslında bu rivayetin daha sahih olduğunu söyler. Durumu hocasına sorunca; onun da bu hadisi Ebû Musa el-Eş'arî'nin rivayeti olarak bilmediğini öğrenir.⁹⁷

92 Tirmizî, "Cihad", 7.

93 Tirmizî, "Sıfâtul-Cennet", 14.

94 Tirmizî, "İlim", 16.

95 el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 7: 446.

96 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'an", 19.

97 Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 26/3.

Yine Tirmizî, ramazan ayının değer ve kıymetiyle alakalı Ebû Hureyre'nin (ö. 58/678) Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadisi nakleder. Hadisin metni şöyledir: "Her kim gerçekten inanarak ve sevabını Yüce Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutar gecesini de ibadetle geçirirse geçmiş günahları affedilir. Her kim de inanarak ve sevabını Yüce Allah'tan bekleyerek Kadir gecesini değerlendirirse geçmiş günahları bağışlanır." Tirmizî bu metinden sonra şu açıklamalara yer verir: "Ebû Bekir b. Ayyaş'ın (ö. 193/809) Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadis garibdir. Bu hadisin Ebû Bekir b. Ayyaş > A'meş > Ebû Sâlih (ö. 101/719 > Ebû Hureyre tarihini sadece Ebû Bekir'in kendi rivayetinden bilmekteyiz. Muhammed b. İsmail'e bu hadisi sordum. O şöyle dedi: ' Bize Hasan b. er-Rabî' (ö. 221/836) > Ebu'l-Ahvas (ö. 179/795) > A'meş tarihiyle Mûcâhid'in (ö.104/722) şöyle dediğini haber verdi: 'Ramazan ayının ilk gecesini olunca...' diyerek hadisi aktarmıştır. Ayrıca Muhammed dedi ki: "Bu hadis bence Ebû Bekir b. Ayyaş'ın (ö. 193/809) rivayetinden daha sahihtir."⁹⁸

Görüldüğü gibi Buhârî, talebesinin sorusu üzerine aynı hadisin Hasan b. er-Rabî' > Ebu'l-Ahvas > A'meş > Mûcâhid (ö.104/722) tarihiyle nakledilen maktu versiyonunu, Ebû Bekir b. Ayyaş > A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre tarihiyle nakledilen merfu varyantına tercih etmiştir. Hatta maktu tarihin diğerine göre daha sahih olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bu tercihin sebebi, kanaatimizce Ebû Bekir b. Ayyaş'ın hadis rivayetinde hata yapıyor olmasıdır.⁹⁹

Tirmizî'nin nakline göre Yahya b. Âdem (ö. 203/818) Hz. Peygamber'in Mekke'ye girdiğinde sancağının beyaz renkte olduğuna dair rivayeti, Şerîk'ten (ö. 177/794) rivayetinde teferrüd etmiştir. Şerîk'in diğer talebeleri ise bu hadisi, Hz. Peygamber'in başında siyah sarık olduğu halde Mekke'ye girdiğini ifade eden farklı bir metinle rivayet etmişlerdir. Buhârî, bu farklı metni rivayet eden birçok ravinin hadisini mahfûz, Yahya'nın hadisini ise şâz olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁰ Öyle anlaşılıyor ki Buhârî, sika bir ravi olması hasebiyle Yahya'nın teferrüdünü kabul etmekle birlikte birçok raviye muhalif rivayette bulunduğu ise haberini kabul etmemiştir. Çünkü bir kişinin hatası, çoğunluğun hata yapmasından daha olasıdır.¹⁰¹

Bütün bu konular haricinde Tirmizî, ravilerin hocalarından hadis işitip işitmediği gibi mevzularda da hocasına müracaat etmiştir. Bu bağlamda o, Muhammed b. Münkedir'in (ö. 130/748) Hz. Aişe'den bizzat hadis işittiği bilgisini hocasına borçludur.¹⁰² Ayrıca bu örnekte dikkatimizi çeken diğer bir husus; Buhârî'nin talebesinin sorusuna kesin ve emin bir şekilde cevap vermesi ve delilini de izhar etmesidir. Tirmizî için muamma olan konulardan biri de Salim b. Ebu'l-Câ'd'ın

98 Tirmizî, "Savm", 1.

99 ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 4: 499.

100 Tirmizî, "Cihad", 9

101 ed-Dahîl, *Suâlatu't-Tirmizî*, 2: 786.

102 Tirmizî, "Savm", 78.

(ö. 100/718) Sevbân b. Bücdüd'den (ö. 54/674) hadis işitip işitmediğidir. Buhârî, talebesinin bu sorusuna ise "işitmedi" şeklinde cevap vermiştir. Bununla birlikte Tirmizî, onun sahabeden kimlerden hadis işittiğini öğrenmek isteyince; Buhârî, Cabir b. Abdullah (ö. 78/697), Enes b. Mâlik ve birkaç kişinin adını saymıştır.¹⁰³

SONUÇ

Tespitlerimize göre Tirmizî, yaklaşık kırk altı hadisle ilgili hocası Buhârî'nin görüşlerine başvurmuştur. Zira Buhârî, hadislerin sıhhatini zedeleyecek ve anlaşılması son derece zor gizli illetlerini çok iyi biliyordu. Öyle ki hocasının bu tecrübelerinden istifade eden Tirmizî, ilel sahasında yazdığı eserlerle yetkinliğini ispatlamıştır. Tirmizî'nin hocasına yönelttiği sorular genelde hadislerin mürsel, merfu, munkatı ve müsned bir şekilde rivayet edilmesindeki ihtilaflar, hadislerin senedlerinde kendisine gizli kalan ravilerin kimlik bilgileri, ravilerin cerh-ta'dil durumları, ravilerin hocalarından semâ'ının olup olmadığıyla ilgilidir. Tirmizî, bu sorularında çoğu kez hocasının görüşlerine mutabık kalırken, az da olsa farklı düşündüğü konular olmuştur. Bu durum onun hocasından bağımsız ve özgür düşünebilen bir âlim olduğunu göstermektedir. Hocaları arasındaki görüş ayrılıklarında bile kendi fikrine en yakın düşünceyi tercih etmiştir. Hatta Tirmizî, bazen hocasının yeterli bilgi sahibi olmadığı konuda araya girip, kendi bilgisini ortaya koyabilmiştir. Aslında böylesi müzakereler hem onun doğru bilgiye ulaşma çabasının hem de hadis tenkidi faaliyetini bir içtihad meselesi olarak kabul ettiğinin açık bir göstergesidir.

Buhârî'nin toplam 46 hadisle ilgili sorulara verdiği cevaplarda sadece bir hadisin muhtevasını/içeriğini dikkate alarak değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. Onun bazen talebesi Tirmizî'nin sorduğu suallere, "bilmiyorum" ve "böyle olması muhtemeldir" gibi cevaplar verdiği tespit edilmiştir.

Buhârî'nin bazı sorulara verdiği cevaplarda kendisinden önceki münekkitlerin rical değerlendirmelerini nakletmesinin yanı sıra kendi görüşlerini de zaman zaman revize ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan rical değerlendirmesinde bazı münekkitlerden farklı düşünmesini ve bu fikrini de izhar etmesini, onun ravi değerlendirmesinde içtihad mekanizmasını canlı tutma arzusunda olduğuna hamledebiliriz. Bu çalışmada Buhârî ile ilgili elde ettiğimiz bir veri de onun cerh ettiği raviden "*el-Câmi'u's-Sahih*" eserinde rivayette bulunmamasıdır. Bu durum onun hadis rivayeti konusundaki tutarlılığının bir ispatıdır.

Buhârî, bazen sorulan sorulara çok kısa cevap verirken bazen de cevaplarını az da olsa detaylandırmış ve fikrinin gerekçelerini ortaya koymuştur. Ancak onun ravilerle ilgili yaptığı cerhlerin ise müfesser olmadığı görülmüştür. Ayrıca Buhârî, bazı müphem ve meçhul raviler hakkında bilgisinin olmadığını da beyan etmiştir.

103 Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 9/9.

Bu bağlamda bazı ravilerin hocalarından sema'nının olup olmadığı konusunda bilgi vermesi ise hadislerin sıhhatini belirleme açısından oldukça önemli olmuştur.

Bunlara ilaveten Buhârî, rivayetinde teferrüd eden bir ravinin naklini reddetmiştir. Çünkü bir kişinin hata yapmasını, çoğunluğun hata yapmasına göre daha olası görmüştür. Buhârî'nin ihtilafı iki rivayetten birini neye göre tercih ettiği meselesinde ise ya ravi çokluğunu ya da tercih edilen rivayeti kendisinden önceki meşhur muhaddislerin rivayet etmesini dikkate aldığı söylenebilir. Bazen de rivayette hata yapan kişiyi tespit ettiğinden dolayı bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlarla birlikte gerek öz şekilde verdiği cevapların gerekse ihtilafı hadisler konusundaki tercih sebeplerinin Tirmizî'nin eserine detaylarıyla pek yansıtılmadığı da bir vakıadır. Muhtemelen bunun birkaç nedeni olabilir: Ya Tirmizî, sadece ihtilafı hadislerin daha sahih olanını öğrenmek istemiştir. Ya Buhârî, bu konuları detaylı olarak talebesine açıklamış, o ise bunları eserine yansıtmamıştır. Ya da Buhârî, talebesinin dikkatini bu konulara yoğunlaştırmak istemiştir.

Son söz olarak denilebilir ki Tirmizî gibi hadislerin illetlerine vakıf ve güçlü bir hadis tenkitçisinin yetişmesinde kuşkusuz hadis illetleri, rical ve cerh-ta'dil bilgisi konularında duayen olan Buhârî'nin kılavuzluğunun önemi büyük olmuştur. Bu kılavuzluğun niceliğini, niteliğini ve boyutlarını daha iyi belirleyebilmek, ancak Tirmizî'nin bütün eserlerindeki ister suâlât formatında olsun isterse olmasın hocasından naklettiği tüm rivayetleri değerlendirmekle mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akgün, Hüseyin. "Tirmizî'nin Kullandığı 'Hadîsun Garîbun' Kavramı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017): 107-124.
- Aşıkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 394-401. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- "Mukaribü'l-Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 125-126. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- el-Aynî, Bedruddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasil-Arabî, ts.
- el-Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk. *Ğâyetu'l-Maksûd fi Halli Süneni Ebî Davud*. Pakistan: Dâru't-Tahavî, 1414.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Delâilu'n-Nübüvve ve Marifetu Ahvali Sahibi's-Şerî'a*. thk. Abdulmu'ti Kal'acı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1408/1988.
- *Sünen*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1414/1994.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- *et-Tarihu'l-Kebîr*. thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- *et-Târîhu's-Sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zayed. Beyrut. Dâru'l-Ma'rife, ts.
- ed-Dahîl, Yusuf b. Muhammed. *Suâlatu't-Tirmizî li'l-Buhârî Havle Ehâdîsi fî Câmî'i't-Tirmizî*. Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer. *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîs*. thk. Mahfûzürrahman Zeynullah el-Silefi. Riyad: Dâru't-Taybe, 1405/1985.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Ebû Muaz Tarık. Mısır: Mektebetu İbn Teymiye, 1420/1999.
- *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebu Zehv, Muhammed. *Hadîs ve Hadîşçiler*. trc. Selman Başaran - M. Ali Sönmez, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*. thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdad*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l- Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim İbn Osman Ebî Bekir el-Kufî. *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: el-Mektebetu'r-Ruşd, 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî - Muhibuddin el-Hâtib. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşid, 1986.
- *Ta'rifu Ehli't-Takdîs bi Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs*. thk. Âsim b. Abdullâh el-Karyûtî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1983.
- *Tehzîbu't-Tehzîb*. Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Meârif, 1326.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed Ahmed et-Temîmî el-Büstî. *Kitâbü's-Sikât*. thk. Şerefuddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir el-Mâlikî. *'Arızatu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhu't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- el-Kâdî, Ebû Tâlib. *el-İlelü't-Tirmizîyyi'l-Kebîr*. thk. Subhî es-Sâmerrâî v. dğr. Beyrut: Mektebetü'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 1409.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- el-Mubârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdirrahman b. Abdirrahîm. *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmîi't-Tirmizî*. thk. Abdulvehhâb Abdullatîf. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- er-Râmeihürmüzi, Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallad el-Farisi. *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvi ve'l-Vâfi*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Neylü'l-Evtâr*. thk. Isâmuddîn es-Sabâbitî. Mısır: Dâru'l-Hadis, 1413/1993.
- Taş, Mustafa. *Buhari'nin Cerh-Ta'dil Metodu*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2016.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman. *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn. *Hiz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. trc. Bünyamin Erul. Ankara: Kitâbiyât Yayınevi, 2000.